

[17]. Кожен "Нарис..." складався із двох частин: табличної та текстової. Перша містила дані з бланків, відомості у яких були повними і перевіреними. Для поміщицьких і господарств, названими перехідними, існували окремі таблиці. Господарства в них групувалися за кількома ознаками: розміром, знаходженням у певному ґрунтово-кліматичному районі, основною формою експлуатації землі (із власним рільництвом, зі скопшинним господарюванням, повністю або частково відданих в оренду). Найціннішою була інформація про господарства із власним рільництвом: подавалися цифрові дані про кількість придатної землі, худоби, кількість зайнятих у господарстві працівників, розподіл придатної землі за способом використання (власне рільництво, сінокос, толока, здача в оренду, використання споловини), кількість засіяної, удобреної землі, кількість сільськогосподарських закладів. Кожна з цих змістових одиниць була детально структурованою.

У таблицях про господарства зі скопшинним господарюванням повторювалися відділи попередньої за винятком інформації про розподіл за посівами. Про господарства, землі яких були частково або повністю здані в оренду, містилися відомості про кількість і стан орендарів, кількість усієї землі у маєтку та зданої в оренду, вартість та термін оренди.

Цінністю таблиць є розміщення в них відомостей про кожне господарство окремим рядком, з фіксацією стану, а в деяких повітах навіть прізвища та ініціалів власника. Фактично таким чином дублювався кожен бланк подвірного перепису. Це дозволяє сучасним дослідникам виокремлювати потрібну інформацію, перегруповувати матеріал за різними критеріями та ознаками.

У текстовій частині "Нарисів..." розміщено коротку характеристику перебігу перепису, подано аналіз та оцінку первинного матеріалу, зібраного статистиками. Також містяться висновки, зроблені на основі табличних зведень та більш-менш достовірних відомостей, узятих з формулярів, дані з яких через певну неточність та неповноту не змогли ввійти до таблиць.

Отже, "Нариси поміщицьких господарств" дають широку картину стану дворянських господарств Полтавської губернії у 80-х рр. XIX ст.

Паралельно з переписами статистичне бюро Полтавської губернської земської управи налагоджувало поточний облік статистичної інформації. Як правило, збір відомостей здійснювався кореспондентським способом: кореспонденти на добровільних засадах надсилали відповіді на питання щодо посівів, урожаїв, обсягів збуту виробленої продукції, худоби, продажу землі тощо. Зведені дані публікувалися в щорічних "Оглядах сільського господарства в Полтавській губернії". Залежно від достовірності, повноти, а головне, чисельності кореспондентських відповідей змістове наповнення випусків варіювалося. Найчастіше станова ознака фіксувалася у розділах про число угод, кількість десятин, середню вартість

однієї десятини, стан продавців та покупців. За можливістю конкретизувалися категорії угідь, які продавалися/купувалися та середній розмір ділянки. Уся ця інформація стосувалася випадків придбання землі власним коштом. Поступово з розгортанням діяльності кредитних установ відомості про здійснені за їхнім сприянням земельні угоди додавалися до зведень статистичного бюро. За словами укладачів "Оглядів..." інформація про перехід землі від одного стану до іншого, хоча й не відображала дійсних розмірів мобілізації землі в губернії, але могла слугувати для загальних висновків про напрям, у якому остання рухалася [12, с. 134].

Отже, аграрна статистика з історії дворянства Лівобережної України представлена працями установ державної, відомчої та земської статистики. За змістом вони охоплюють різноманітні сторони аграрної сфери та найчастіше стосуються земельної власності. Кожна з них характеризується як позитивними, так і негативними моментами і тому вимагає критичного аналізу і використання у комплексі з іншими.

1. Бажаев В.Г. Конспект курса сельскохозяйственной статистики. – К., 1916.
2. Велецкий С.Н. Земская статистика : В 2 т. – М., 1899. – Т. 1.
3. Главнейшие данные поземельной статистики по обследованию 1887 года. Полтавская губерния. – СПб., 1895. – Вып. XXXIII. 4. Главнейшие данные поземельной статистики по обследованию 1887 года. Харьковская губерния. – СПб., 1893. – Вып. XLVI. 5. Главнейшие данные поземельной статистики по обследованию 1887 года. Черниговская губерния. – СПб., 1895. – Вып. XLVIII. 6. Земская сельскохозяйственная статистика. Очерк // Временник ЦСК МВД. – 1897. – № 43. 7. Зубко А.Н. Материалы земской статистики как исторический источник по изучению истории Украины периода капитализма. Дисс. ...канд. ист. наук. – К., 1988. 8. Краткие справочные сведения о некоторых русских хозяйствах. – СПб., 1897. 9. Материалы к статистическому описанию Харьковской губернии // Государственный архив Харьковской области. – Ф. 51, оп. 1, спр. 147, 213. 10. Материалы по статистике движения землевладения в России. – СПб., 1896. – Вып. I. 11. Материалы по статистике движения землевладения в России. – СПб., 1898. – Вып. II. 12. Обзор сельского хозяйства в Полтавской губернии за 1899 г. (По сообщениям корреспондентов). – Полтава, 1901. 13. Обзор Харьковской губернии за 1895 г. Приложение к всеподданнейшему отчету Харьковского губернатора. – Х., 1896. 14. Обзор Харьковской губернии за 1896 г. Приложение к всеподданнейшему отчету Харьковского губернатора. – Х., 1897. 15. Обзор Харьковской губернии за 1900 г. Приложение к всеподданнейшему отчету Харьковского губернатора. – Х., 1901. 16. Очерк помещичьего хозяйства в Миргородском уезде. Приложение к III-ему т. Сборника по хозяйственной статистике Полтавской губернии. – Полтава, 1890. 17. Очерки помещичьего хозяйства в уездах Золотоношском и Кременчугском. Приложение к VI и VIII тт. Сборника по хозяйственной статистике Полтавской губернии. – Полтава, 1889. 18. Рапорт Мглинского уездного исправника Черниговскому губернскому статистическому комитету // Государственный архив Черниговской области. – Ф. 154, оп. 1, спр. 21, арк. 16. 19. Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии. Переяславский уезд. – Полтава, 1890. – Т. X. 20. Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии. – Кобеляцкий уезд. – Полтава, 1892. – Т. XI. 21. Сиринов М.А. Очерки по аграрной статистике. – М.; Петербург, 1923. 22. Статистика землевладения 1905 г. Харьковская губерния. – СПб., 1906. – Вып. XXXIII. 23. Статистика землевладения 1905 г. Черниговская губерния. – СПб., 1906. – Вып. XLVII. 24. Статистика землевладения 1905 г. Полтавская губерния. – СПб., 1907. – Вып. XLVIII. 25. Юбилейный сборник ЦСК МВД – СПб., 1913. 26. Яснопольский Л.Н. Источники статистики землевладения, преимущественно в России. – К., 1902.

Надійшла до редколегії 28.02.05

Д. Розовик д-р іст. наук

ГАЗЕТА "ВІДРОДЖЕННЯ" І НАЦІОНАЛЬНО-ОСВІТНЄ БУДІВНИЦТВО В УКРАЇНІ (БЕРЕЗЕНЬ–ГРУДЕНЬ 1918)

Досліджено пропагандистську й організаційну роботу колективу газети "Відродження" з розбудови національної системи освіти в Україні у 1918 р.

This article is devoted to the problems of activities "Vidrodzennja" newspaper's collective to foundation of national system of education in Ukraine in 1918.

У вивченні історичного минулого нашої Вітчизни особливе місце посідає національно-визвольна революція 1917–1920 рр., питання державотворення цієї героїчної епохи, у т. ч. і національно-культурні перетво-

рення. За нашими підрахунками цю проблему лише на етапі розбудови незалежної України було досліджено майже у 20-ти дисертаційних роботах, а всього за останні 80 років національно-культурне будівництво

© Д. Розовик, 2006

розглядалося більш ніж у 200 працях. Серед широкого кола питань, пов'язаних з культурною роботою, дослідники багато місця виділяли вивченню становлення та ролі української преси у національно-культурному відродженні українського народу. Різні аспекти цієї проблеми розглядали С. Наріжний [4, 146–166], Г. Рудий [6, 13–22], С. Грибоєдов [1, 2–15], П. Губа [2, 29–40], Д. Розовик [5, 89–114], Н. Кузіна [3, 10–14]. У їх публікаціях висвітлено заходи державних органів влади, громадських організацій з формування українських періодичних видань, роль періодики у державному, військовому, національно-культурному будівництві, патріотичному вихованні населення тощо. Однак лише у праці Н. Кузіної досліджено роль окремого видання, а саме літературно-наукового вісника, у національному відродженні українського народу. У той же час поза увагою пошуковців залишився аналіз вкладу у культуротворчі процеси доби революції таких газет як "Нова Рада", "Робітничая газета" та інших, у т. ч. й "Відродження", які є цінним джерелом вивчення проблеми, передачі духу самої епохи та внеску колективів газет у розбудову національної культури.

Отже, вивчення місця і ролі окремих поширених, впливових та популярних українських періодичних видань у розбудові національної культури і визначає актуальність досліджуваної теми. Звідси витікає і мета дослідження, яка у загальних рисах зводиться до розгляду внеску колективу "Відродження" у становлення та розбудову національної системи освіти.

Газету "Відродження" було засновано у березні 1918 р. як позапартійне демократичне видання і проіснувала вона до грудня цього ж року. Очолював редакційний колектив редактор-видавець П.Г. Певний. На сторінках "Відродження", поряд з поданням різноманітної соціально-економічної, політичної, міжнародної та іншої інформації, друкуванням полемічних статей на різні теми, особливе місце відводилося пропаганді національної культури, підтримці її розвитку, поширенню серед читацької аудиторії просвітництва, національно-патріотичного і духовного виховання населення. У газеті постійно друкувалися такі рубрики, як: "Вісті з місць", "По Україні", "Офіційний відділ", "Хроніка", "Література і мистецтво", "Освіта і школа", "Академічний відділ", "Архітектура", "Театр і музика", "Спорт" та ін. У них висвітлювалися ті чи інші проблеми національно-культурного будівництва, аналізувався досвід його проведення у різних сферах культурного життя.

Серед широкого комплексу культурної роботи, яка проводилася у цей час в українському суспільстві, чільне місце у кореспондентській і практичній діяльності редакційного колективу займало питання будівництва національної системи освіти. На сторінках видання висвітлювалися заходи урядів Центральної Ради, Гетьманату, місцевих органів влади, громадських організацій, меценатів у становленні і розбудові дошкільного виховання, шкільної, позашкільної, професійної освіти, формуванні національної вищої освіти і науково-дослідної роботи.

На весну 1918 р., незважаючи на те, що у плані становлення національної системи освіти за річну діяльність Центральною Радою та громадськими організаціями було зроблено досить багато, однак актуальним завданням для освітнього будівництва і, насамперед, шкільного, залишилося питання посилення його матеріально-технічної бази. Над висвітленням проблеми і наданням через газету прямої організації, а в окремих випадках і практичної допомоги з розбудови матеріально-технічної бази шкіл, активно працював редакційний колектив. На сторінках видання подавалася статистика відкриття но-

вих шкіл і гімназій, аналізувалися програми, за якими в них навчалися учні, висвітлювався досвід і практичні заходи місцевих органів влади, різних громадських організацій зі створення нових шкіл і налагодження у них навчального процесу. Наприклад, кореспондент газети відвідав с. Звонкове Київського повіту і подав на сторінках газети досвід організації в ньому української гімназії. У публікації зазначалося, що ідею відкриття у Звонкові гімназії було схвалено на загальному зібранні сільської громади. Для її створення селяни зібрали необхідні кошти, перебудували адміністративне приміщення під навчальний заклад, добудували лабораторію, спортивний і музичний зали, закупили для гімназії необхідну літературу, обладнання, запросили для роботи у ній учителів з інших шкіл. При гімназії, названу на честь Т. Шевченка, було засновано дитячий садок з упорядкованою педагогічною системою виховання малят, курси ліквідації неписьменності для дорослих. На відкритті гімназії була присутня С. Русова, яка дала високу оцінку діяльності громади с. Звонкове з налагодження освіти для молоді і дорослого населення села [7]. Досвід роботи з організації гімназії у Звонкові, завдяки газетній публікації, було використано у селах Київщини, Чернігівщини, Волині, Полтавщини та інших губерній.

Крім поданої інформації про досвід організації шкільного руху на місцях, публікації статистики заснованих шкіл, газета закликала наслідувати приклади місцевих органів влади, громадських організацій і всюди розгорнути роботу з розбудови національної школи. Ці звернення певною мірою сприяли тому, що влітку-восени 1918 р. активізувалося шкільне будівництво у всій Україні. За місцеві кошти було засновано багато шкіл і гімназій. Про це свідчать і численні повідомлення на сторінках газети. За фонди міських дум, земств, "Просвіт", сільських громад відкрилися гімназії у Яготині, Ямполі, Миколаєві, Золотоноші та інших містах і селах. Усього, за підрахунками редакції, за місцеві кошти впродовж літа 1918 р. було створено понад 50 гімназій, десятками відкривалися початкові школи у кожному повіті України [8].

Не залишилася поза увагою газети і проблема стану української школи у Бессарабії, Буковині, Галичині, Холмщині, Підляшші, української діаспори РСФРР. Кореспонденти "Відродження" на сторінках видання писали про культурні процеси, які проводили українці Зеленого клину (діаспора Далекого Сходу) і звернулися через газету до громадських організацій з проханням надіслати українським школам та культурним закладам, які там створювалися, україномовну навчальну і художню літературу, оскільки у діаспорі такої не було зовсім [9]. Багато заміток публікувалося з аналізом стану української школи у Холмщині, Підляшші, Західній Волині. У них, зокрема, зазначалося, що незважаючи на складні політичні й економічні умови українські громади цих регіонів настійно працювали над створенням рідної школи, розгорнули в освітніх закладах, культурних осередках, а також на сторінках тижневика "Рідне слово" роботу з національно-патріотичного виховання молоді і дорослого населення, заснували власне книговидавництво, направляли у Київ молодь на навчання у педагогічних закладах та вчителів на перекваліфікацію для роботи в українських школах [10]. Через газету друкувалися також звернення працівників освіти і культури до Міністерства народної освіти та мистецтва, громадських організацій Наддніпрянщини про надання школам цих районів матеріальної й організаційної допомоги, оскільки поляки не допускали створення у них українських шкіл та інших культурних закладів. Ці звернення та інші публікації певною мірою сприяли тому, що уряд Гетьманату виділив додаткові фінанси на шкільну роботу у Холмщині і

Підляшші. За державні кошти було підготовлено 500 учителів-україністів для цього краю, а педагогічні колективи прийняті до Всеукраїнської учительської спілки [11].

Складовою частиною шкільного будівництва було створення впорядкованої системи дошкільного виховання дітей. Газета "Відродження" приділяла висвітленню цього питання підвищену увагу. Це мотивувалося тією обставиною, що створення дошкільного виховання було на той час новою ідеєю як для шкільного будівництва, так і у розвитку теорії та практики педагогічного виховання дітей.

В органічному зв'язку з дошкільною роботою знаходилося питання організації на державному рівні боротьба з безпритульністю та створення належних умов для проживання і навчання дітям-сиротам. Надаючи допомогу вирішенню цих проблем, кореспонденти газети на сторінках видання активно пропагували саму ідею дошкільного виховання, досліджували досвід роботи з організації дитсадків, притулків, шкіл-інтернатів у різних регіонах України. Висвітлювали практичну роботу в цьому напрямі "Українського товариства дошкільного виховання дітей", "Просвіт", учительських спілок, профспілкових, кооперативних та інших організацій. Зокрема, у номері за 18 травня 1918 р. було опубліковано матеріали з аналізом роботи кооперативу "Жизнь", який за власні кошти відкрив дитбудинки для безпритульних дітей Києва [12]. Цей приклад згодом наслідували кооперативи Києва та інших міст, які надавали допомогу створенню дитсадків та інтернатів.

На 1918 р. в Україні ще був досить високий рівень неписьменності та малограмотності серед дорослого населення. Поряд із заходами державних структур, спрямованими на ліквідацію неписьменності, помітну роботу у цьому напрямі проводив і колектив "Відродження". Тут варто зазначити, що на сторінках газети з цього приводу друкувалися статті науково-теоретичного характеру. У них автори прагнули довести невідкладність вирішення проблеми піднесення загального культурно-освітнього рівня населення, органічно пов'язуючи його з успішним національно-державним будівництвом, економічним зміцненням незалежності держави, рівнем розвитку культури й освіченості суспільства. Колектив газети стежив за процесом заснування курсів з лікнепу, друкував матеріали з рекомендаціями щодо їх організації, методик проведення у них навчання тощо. Так, у статті "Становище "Просвіти" на Україні" було проаналізовано досвід проведення цими культурними осередками позашкільної роботи як на місцях, так і у всеукраїнському масштабі [13]. В інших дописах і замітках розкривалася робота "Просвіти" Київщини, Поділля, Полтавщини, зусиллями яких було засновано сотні хат-читалень, курсів лікнепу, вечірніх шкіл. Наприклад, "Просвіти" Слобожанщини (у них працювали Д. Багалій, М. Сумцов та інші відомі діячі науки і культури краю) упродовж 1918 р. відкрили 200 різних шкіл, 500 курсів грамотності, сотні хат-читалень [14].

Газета друкувала також матеріали про створення народних університетів, методик їх організації, структуру, завдання та роль університетів у піднесенні загального культурно-освітнього рівня населення. У ній давалися рекомендації місцевим органам влади, громадським організаціям щодо проведення ліквідації неписьменності через такі випробувані й ефективні форми навчання як вечірні школи, курси грамотності, хати-читальні. Для поглиблення розгортання загальноосвітньої роботи газета радила практикувати такі доступні форми просвітництва як читання лекцій населенню з різних питань історії, літератури, мистецтва, економіки України.

Будівництво незалежної держави вимагало створення міцної незалежної економіки. Однією з умов вирішення цього питання було створення розгалуженої системи професійної освіти й підготовки у ній кваліфікованих робітників та працівників для різних галузей господарства. Це питання також не залишилося поза увагою колективу "Відродження". На сторінках видання друкувалися повідомлення про заснування шкіл, училищ з новітніх професій для молоді, курсів підвищення кваліфікації – працюючому дорослому населенню. Подавалася розгорнута інформація про спеціалізації, які можна було отримати у тому чи іншому навчальному закладі молоді, а працююче населення закликалося до навчання у професійній освіті.

З усіх існуючих професій, а газета аналізувала роботу щодо створення освітніх закладів з підготовки працівників залізничного, водного транспорту, машинобудування, гончарства тощо, колектив видання особливо популяризував економічну освіту. З цією метою на його сторінках було навіть уведено рубрику "З життя комерційних шкіл". В одній з них, наприклад, подавалися адреси комерційних шкіл, училищ, в іншій – статистичні дані, де і коли відкривалося економічне училище. Зазначалося, що таких освітніх закладів упродовж 1918 р. було створено декілька десятків. Їх загальну чисельність було доведено до 82 одиниць і молодь запрошувалася до них на навчання [15].

Не меншу увагу колектив газети надавав підтримці розвитку сільськогосподарської профосвіти. На сторінках видання публікувалися рішення різних нарад, постанови з'їзду садівників, ухвали сільських громад та інші матеріали, пов'язані з її розбудовою. У міру своїх можливостей газета надавала допомогу сільськогосподарській профосвіті. Наприклад, Васильківська земська управа на Полтавщині прийняла рішення про заснування земських агрономічних курсів і виділила для цього необхідні кошти. Однак губернський староста його не підтримав. У цей конфлікт втрутилася газета, засудила позицію адміністратора і змусила старосту відкликати свою заборону. Внаслідок цього у Василькові було відкрито сільськогосподарські курси, а потім на їх основі школу, на навчання до якої прибуло близько двох сотень юнаків і дівчат Полтавщини та Харківщини [16].

Створення належної матеріально-технічної бази для української шкільної і професійної освіти було лише частиною великої і складної роботи з її становлення й розбудови. Однак не менш вагомим постало питання про прискорення забезпечення педагогами цієї зростаючої освітньої мережі. До того ж нова українська школа об'єктивно вимагала як в організаційному, так і у практичному і теоретичному плані якісно нового підходу до підготовки освітян. Суть цього новаторства полягала в тому, що за 1917–1918 рр. національна школа, порівняно з дореволюційною, зазнала глибокої структурної перебудови. У ній формувалося дошкільне виховання дітей. Школа переходила від різноступеневості до чітко вираженої нижчої і вищої початкової (1–7 класів), середньої (гімназійної 8–10 класів), професійної (професійні класи у школах та училищах), позашкільної (ліквідації неписьменності серед дорослого населення) освіти. Для усіх цих навчальних підрозділів необхідно було невідкладно підготувати належну кількість кваліфікованих учителів-україністів. Вимагала нових педагогічних кадрів і зростаюча система профосвіти.

Колектив газети надавав проблемі підготовки освітян підвищену увагу, проводив у цьому напрямі помітну організаційну, а в окремих випадках і практичну допомогу зі створення навчальних закладів для підготовки вчителів. У рубриці "Академічний відділ", окремих замі-

тках, повідомленнях систематично друкувалася інформація про відкриття курсів, училищ, педагогічних інститутів, подавалися їх адреси, публікувалися навчальні програми, умови вступу до закладів, оприлюднювався досвід організації практичної роботи того чи іншого закладу та його результати.

Зазначимо, що у досліджуваній період створювалося особливо багато курсів з підготовки вчителів початкових шкіл і позашкільної роботи і це закономірно, тому що впродовж 1917–1918 рр. в Україні відкрилося близько 12 тис. шкільних закладів, багато курсів з ліквідації неписьменності, які слід було невідкладно забезпечити вчителями. Для цього цим освітнім підрозділам за державні кошти відкрилося близько 50 кількомісячних курсів з підготовки та перекваліфікації учителів, на кожному з яких навчалось по 150–250 осіб. Подібні курси створювалися також за кошти місцевих органів влади, громадських, культурних організацій. У газеті розміщувалися матеріали з досвіду їх організації, налагодження практичної роботи. Так, за рішенням з'їзду учителів Бердичівського повіту та за участю "Просвіти" у повітовому центрі було засновано трьохмісячні курси з підготовки 200 учителів для початкових шкіл повіту. Схожа робота проводилася місцевими органами влади, громадськими організаціями Глухівського, Острозького, Ямпольського, Черкаського та інших повітів України. Газета публікувала адреси цих навчальних закладів, закликала молодь, яка мала належну освіту, присвятити свою працю педагогічній діяльності і приїздити на курси та навчання [17].

Поряд з педагогічними відкривалися курси з підготовки санітарно-медичних працівників для шкіл, учителів фізкультури, ручної праці, музики і співу. За рішенням Всеукраїнського з'їзду художників засновувалася мережа курсів учителів малювання й образотворчого мистецтва [18].

Порівняно з підготовкою вчителів для молодших класів і позашкільної роботи, складніше вирішувалася проблема забезпечення освітніми середньої ланки шкільної та професійної освіти, тому що педагоги для неї готувалися вже в училищах і вузах, а це займало багато часу й потребувало значних фінансових витрат. За 1918 р. утворилася досить велика мережа цих навчальних закладів і газета "Відродження" систематично інформувала читачів про їх заснування та роботу. Наприклад, у номері за 26 червня 1918 р. було опубліковано перелік і адреси навчальних закладів з підготовки і перепідготовки учителів середніх шкіл й профтехучилищ, які відкрилися у Харкові, Одесі, Києві. Друкувалося звернення Міністерства народної освіти та мистецтва до учителів приїздити на ці курси [19]. В інших номерах подавався аналіз досвіду роботи окремих педагогічних колективів училищ, вузів з підготовки освітян, публікувалися матеріали з висвітлення діяльності просвітньої комісії Українського університету з перекваліфікації учителів для роботи у середніх школах та різних училищах.

Усе це разом взяте позитивно впливало на організацію практичної роботи навчальних закладів з підготовки педагогічних кадрів для системи шкільної, позашкільної і професійної освіти.

Важливим напрямом будівництва національної системи шкільної і професійної освіти було проведення їх українізації. Цей процес, як і побудова шкільної освіти, розпочався ще у 1917 р. і продовжувався у 1918 р. Газета надавала великого значення українізації школи і профосвіти. Її редакційний колектив і кореспонденти на місцях аналізували проведення українізації шкіл й училищ у всіх регіонах України. Висвітлювали досвід, проблеми, які виникали у цій роботі, подавали рекомендації та показували шляхи її вирішення. Зауважимо, що

навколо цього питання впродовж всіх років революції, у т. ч. і в досліджуваній період, розгоралися дискусії і навіть гостра етнополітична боротьба, у якій вирішувалося питання "бути чи не бути українській мові державною?". У цьому плані газета "Відродження" чітко займала послідовну позицію надання українській мові статусу державної, проведення глибокої українізації системи освіти, культури, державного і громадського життя та створення умов для вільного розвитку культури й освіти національних меншин України.

З виходом у світ закону про державну мову, виданого Центральною Радою, кореспонденти "Відродження" вивчили стан українізації шкіл у губерніях України, опублікували назви повітів, у яких успішно проходила українізація, та ті, де було відставання у цій роботі. На основі цього аналізу Міністерству народної освіти та мистецтва було надіслано прохання надати відстаючим районам необхідну матеріальну й організаційну підтримку на проведення українізації шкіл та профтехучилищ [20].

Газета виступила також з різкою критикою постанови зібрання "Союзу батьківського комітета г. Києва" про обмеження українізації шкіл міста і збереження у них старої дореволюційної зрусифікованої системи навчання. Засуджувала газета й інші рішення такого характеру, що ухвалювали місцеві органи влади у різних регіонах України, а натомість публікувала матеріали, у яких йшла мова про необхідність посилення українізації освіти, використовуючи для цього всі можливі ресурси – державних, громадських, культурних організацій, меценатів. Пропонувалося газетою ширше запроваджувати у навчальні процеси національно-патріотичного і духовного виховання підростаючого покоління [21].

Вагоме місце у формуванні національної системи освіти займало створення гуманітарної, технічної, сільськогосподарської, економічної та інших напрямів вищої освіти. На 1918 р. мережа вузів становила близько 30 одиниць й уряд Центральної Ради, Гетьманату, громадські організації продовжували активну роботу з відкриття нових університетів та інститутів, удосконалення у них навчальних програм, проведення українізації вищої освіти.

Серед комплексу завдань, пов'язаних з розбудовою національної вищої освіти, чільне місце займало питання створення мережі українських університетів. Упродовж усього дев'ятимісячного існування газети "Відродження" цій проблемі колектив видання надавав постійну увагу і в міру своїх можливостей підтримку.

Навесні 1918 р. в Україні розгорнулася кампанія зі створення університетів у Катеринославі, Полтаві, Умані, Кам'янець-Подільську та реформування Українського народного університету у державний з відповідним розширенням його матеріально-технічної бази. Робота над утворенням кожного з них постійно аналізувалася у газеті, подавалися рекомендації щодо її удосконалення, закликалися до участі у будівничому процесі громадські організації.

У березні 1918 р. у Катеринославі відкрився університет і газета інформувала читачів про його факультети, спеціалізації та запрошувала молодь вступати до вузу. Схожа інформаційно-агітаційна робота проводилася щодо історико-філологічного факультету Полтавського філіалу Харківського університету.

Багато уваги колектив газети приділяв висвітленню діяльності Київського народного університету та роботи з його перетворення у державний вуз. Слід зазначити, що навколо цього питання розгорнулася гостра дискусія. Одні діячі культури і науковці домагалися зберегти вуз у статусі народного, тобто таким, яким він був заснований у 1917 р., а інші – вважали, що за рік існування науково-педагогічний рівень університету піднявся

до такої межі, що його по праву можна назвати державним. Такої ж думки була і комісія В. Вернадського, яка в період Гетьманату займалася науковим обґрунтуванням і практичною роботою щодо створення того чи іншого вузу. Внаслідок цих дискусій, пошуків, фінансової підтримки з боку держави і громадських організацій у жовтні 1918 р. Київський український народний університет було реформовано у Київський державний український університет, а його ректором призначено Ф. Сушицького [22].

Не менше уваги надавав колектив газети і створенню Кам'янець-Подільського університету. Матеріали з аналізом організаційної роботи з його заснування друкувалися у багатьох номерах "Відродження" і, разом з цим, закликалися до участі в його будівництві громадські, культурні організації, меценати [23].

Поряд із формування національної університетської освіти, проводилася значна робота зі створення та розбудови різнопрофільних інститутів, заснування яких за 1918 р. українськими урядами, місцевими органами влади було задекларовано близько 60 одиниць. З поля зору кореспондентів "Відродження" не випав практично жоден з новостворюваних або діючих навчальних закладів. Вони інформували читачів про їх утворення, умови навчання, спеціалізації, наслідки проведення українізації вузів. Газета публікувала оголошення конкурсів на заміщення вакантних посад на кафедрах тощо. Наприклад, на сторінках видання було подано аналіз досвіду організації науково-педагогічної роботи Ніжинського історико-філологічного, Харківського, Херсонського, Київського політехнічних та інших інститутів [24].

Уряд Гетьманату надавав також підтримку розвитку вищої освіти білоруському народу і допоміг створенню історичного факультету університету в Мінську. За фінансової підтримки Ради Міністрів Української Держави і за участю професорсько-викладацького колективу Університету св. Володимира було засновано Таврійський університет. Навесні 1918 р. представники української громади Самари (РСФРР) через газету повідомили, що у Самарському і Ново-Узенському повітах відкрито 68 українських шкіл та десятки в інших повітах губернії. Однак для роботи у них не вистачало учителів-україністів, відсутня була й навчальна література. Газета закликала громадські організації України надати допомогу українцям Поволжжя зі створення національних шкіл та інших культурних закладів у цьому регіоні. Це звернення сприяло тому, що окремі "Просвіти", видавництва, учительські спілки зібрали кошти і закупили навчальну літературу для українських шкіл Самарської губернії. Надало фінансову допомогу українським школам краю і Міністерство народної освіти та мистецтва. До того ж, з ініціативи А. Багрія, В. Пертеця та інших українських громадських діячів і працівників культури, які мешкали у цей час в губернії, розгорнулася робота із заснування Українського народного університету в Самарі [25].

Органічною частиною будівництва національної системи освіти стало створення національної Академії наук, науково-дослідних інституцій і залучення до дослідницької роботи професорсько-викладацькі колективи університетів та інститутів. Як і у всіх інших випадках, пов'язаних з утворенням української освіти, колектив "Відродження" надавав цьому питанню також належну увагу. Якщо підготовчі роботи з утворення УАН розпочалися лише влітку 1918 р., то наукові товариства та інституції займалися дослідженням різних наукових проблем, у т. ч. й українознавства, уже з весни 1917 р. і газета подавала досить широку інформацію про їх діяльність.

Серед наукових товариств у цей час найплідніше працювало Українське наукове товариство ім.

Т. Шевченка. До його складу входило багато відомих науковців України. Секції товариства вели успішні дослідження у сфері української мови, літератури, історії, археології, архівістики, культури, техніки, природознавства. Про їх здобутки газета систематично повідомляла читачів. Зокрема, кореспонденти, аналізуючи роботу термінологічної секції з розробки українського правопису, друкували на сторінках видання різні терміни, словосполучення, новий правопис тощо [26]. Окрім наукових розробок, члени товариства читали багато різноматематичних публічних лекцій студентам і жителям Києва та інших міст. Інформацію про те, де, коли, ким і на яку тему будуть прочитані окремі або цикли лекцій, газета повідомляла і запрошувала читачів їх відвідувати.

Наукове товариство "Час" формувало біографічний словник відомих українських поетів та письменників-початківців. Товариство при допомозі газети поширило серед читачів анкету із зверненням до громадян, які займалися літературною діяльністю, надіслати у товариство інформацію про себе [27]. Відповіді на анкети подали десятки літераторів. Це допомогло редакційному колективу словника розпочати роботу над його виданням.

Важливу роботу з дослідження української мови проводило Українське студентське термінологічне товариство, засноване навесні 1918 р. при Київському Університеті св. Володимира. Ця організація поставила за мету зібрати з усіх регіонів України старовинні слова, наріччя, які вживалися у мові, побуті, і звернулася через газету до учителів, студентів, "Просвіт" з проханням надсилати їх до товариства [28]. Завдяки інформації через газету до товариства надійшло багато матеріалів, частину з яких було опрацьовано редакційним колективом і передано до публікації в словник живої української мови.

Кореспонденти "Відродження" друкували також матеріали про діяльність товариства економістів-статистів, природничих та інших товариств. Критикували наукові інституції, які не діяли, та роботу тих, що працювали неефективно. Наприклад, у Києві знаходився інститут (його очолював проф. П. Короневич), який займався важливими напрямками зрошення й осушення земель в Україні та пошуками корисних копалин. Однак у 1918 р. його колектив припинив дослідження через відсутність фінансування. Кореспонденти "Відродження", вивчивши це питання, звернулися до уряду з проханням надати інституту допомогу. Уряд відгукнувся на це звернення і виділив інституту кошти, що дало можливість колективу НДІ відновити в ньому дослідження [29].

У газеті друкувалося також багато наукових, полемічних статей, дописів, заміток, присвячених аналізу творчості Т. Шевченка, І. Франка, Г. Квітки-Осноряненка, державницькій діяльності І. Мазепи та іншим відомим діячам українського національно-визвольного руху [30].

Улітку 1918 р. розпочалися підготовчі роботи з утворення УАН. Газета "Відродження" систематично подавала читачам й українському культурному загалу інформацію про роботу комісії В. Вернадського, яка працювала над її створенням. На сторінках видання друкувалися звернення до вчених взяти участь у цьому процесі, прохання до громадських, культурних організацій, меценатів про надання матеріальної допомоги створенню УАН [31]. Ці звернення і прохання знаходили відгук в українському національно-культурному русі та серед політичних партій. Науковці, громадсько-політичні діячі, працівники культури надсилали на ім'я комісії В. Вернадського свої пропозиції щодо структури створюваної Академії, її кадрового забезпечення, надавали матеріальну підтримку формуванню УАН.

Отже, колектив газети "Відродження", за участю своїх кореспондентів на місцях, вніс певний вклад у становлення і розбудову національної освіти в Україні під час визвольної революції українського народу 1917–1920 рр.

1. Академія наук у Києві // Відродження. – 1918. – 4 черв. 2. Бердичевський учительський повітовий з'їзд // Відродження. – 1918. – 23 квіт. 3. Відкриття Кам'янець-Подільського державного університету // Відродження. – 1918. – 24 листоп. 4. Вісті з українських колоній. Про Зелений клин (від власного кореспондента) // Відродження. – 1918. – 20 черв. 5. Грибодов С.В. Преса доби Центральної Ради як джерело дослідження її воєнної політики. Брошура. – К. 1997. 6. Грушевський О. Український університет // Відродження. – 1918. – 16 квіт. 7. Губа П. Преса як джерело вивчення історії національно-демократичної революції в Україні (1917–1920 рр.) // УІЖ. – 1998. – № 4. 8. З життя комерційних шкіл України // Відродження. – 1918. – 11 верес. 9. Заборона курсів сільського господарства // Відродження. – 1918. – 23 жовт. 10. Загальні збори українців-батьків і учителів // Відродження. – 1918. – 4 черв. 11. Кузіна Н.В. Роль Літературно-наукового вісника в національному відродженні України (Київський період 1907–1919 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2003. 12. Кузін Ю. До майбутнього з'їзду художників // Відродження. – 1918. – 8 черв. 13. Культурна діяльність "Просвіт" на Слобожанщині // Відродження. – 1918. – 5 верес. 14. Курси

// Відродження. – 1918. – 26 черв. 15. Наріжний С. Українська преса // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / С.В. Ульяновська. – К., 1993. 16. Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька // Відродження. – 1918. – 9 серп. 17. Нові середні школи // Відродження. – 1918. – 6 лип. 18. По Україні. Підляшся // Відродження. – 1918. – 14 трав. 19. Розовик Д.Ф. Видавниче забезпечення культурного відродження і суспільного життя українського народу // Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920). – К., 2002. 20. Рудий Г.Я. Періодична преса – джерело вивчення національно-культурної політики Української Держави (1918 р.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1995. 21. Руйнування наукової інституції // Відродження. – 1918. – 27 серп. 22. Слободенко В. Становище "Просвіти" на Україні // Відродження. – 1918. – 2 лип. 23. Словник українських письменників // Відродження. – 1918. – 30 черв. 24. Становище українських учительських шкіл // Відродження. – 1918. – 29 берез. 25. Сьогодні // Відродження. – 1918. – 19 трав. 26. Т. Шевченко у наукових дослідженнях // Відродження. – 1918. – 31 берез. 27. Термінологічне товариство // Відродження. – 1918. – 5 лип. 28. Трудова школа імені Т. Шевченка // Відродження. – 1918. – 1 черв. 29. У науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Відродження. – 1918. – 5 черв. 30. Український народний університет в Самарі // Відродження. – 1918. – 19 черв. 31. Учительські спілки на Холмщині, Підляшші, Поліссі, Західній Волині // Відродження. – 1918. – 10 жовт.

Надійшла до редколегії 03.03.05

А. Слюсаренко, д-р іст. наук
О. Чернишевич, студ.

СТАНОВЛЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА В УКРАЇНІ В 1990-І РОКИ: АНАЛІЗ ІСТОРИОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано історіографію становлення та функціонування інституту Президента в Україні. Особливу увагу приділено відмінностям підходів до проблеми становлення інституту Президента в Україні фахівців історичних та інших спеціальностей.

In the article the author analyzes a historiography of becoming and functioning of institute of the President in Ukraine. The especial attention addresses on distinction of approaches to a problem of becoming institute of the President in Ukraine experts of historical and other specialities.

Здобуття Україною незалежності в 1990-х рр. відкрило нову сторінку в історії української державності. Надзвичайно важливу роль у цьому процесі відіграло утворення нового інституту державної влади, а саме інституту Президента. Цей інститут мав вирішальне значення на початку 1990-х рр. при переході України від статусу союзної республіки з обмеженим суверенітетом до самостійної держави. Відтак перед історичною наукою постає завдання з'ясувати еволюцію механізму функціонування інституту Президента в Україні, його внутрішню структуру та вплив на реалізацію внутрішньої та зовнішньої політики держави, визначити головні тенденції та особливості цих процесів.

Всебічне вивчення як позитивного, так і негативного досвіду функціонування системи інституту Президента має велике значення для становлення України як демократичної європейської держави. Дослідження ефективності роботи цього інституту має на меті винесення уроків і чітко окреслення подальших завдань у розбудові державності України та ефективного функціонування політичної системи держави.

У зв'язку з тим, що процес формування інституту Президента України не завершено і він перебуває у процесі становлення, то праці можуть висвітлювати лише певні аспекти та етапи становлення. Це посилює актуальність комплексного дослідження історіографії проблеми.

Взагалі літературу, у якій висвітлюється питання президентської влади, можна поділити на три основні групи за фахом авторів:

- дослідження, написані істориками або ж праці, які мають певний історичний характер;
- дослідження, написані юристами, економістами, соціологами і політологами;
- дослідження, написані політичними діячами.

Історики, котрі розглядали ті чи інші аспекти життя українського суспільства 1990-х рр., не оминули увагою питання формування політичної системи України, засну-

вання інституту Президента, кризового соціально-економічного стану незалежної держави на початку 1990-х рр. XX ст., формування курсу зовнішньої політики. Із середини 1990-х рр. з'являється ціла низка навчальних посібників та підручників, окремі розділи яких стосуються новітньої історії України досліджуваного періоду [16].

Істориками Ю. Алексєєвим, С. Кульчицьким, А. Слюсаренком було видано навчальний посібник "Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр.)" [1], де викладено основні закономірності, події та факти вітчизняної історії 1985–1999 рр. Посібник складається із восьми лекцій, у яких автори дають свій аналіз державотворчого процесу в Україні, розкривають обставини, за яких у нашій державі встановився інститут Президента, а також його функціонування за двох президентів: Л. Кравчука (1991–1994) та Л. Кучми (1994–1999), їх зовнішня та внутрішня політика.

Першою ґрунтовною працею з історії формування інституту Президента в Україні на початку 1990-х рр. стала монографія В. Литвина "Політична арена України: Дійові особи та виконавці" [11], у якій на основі нових архівних документів автор докладно дослідив визначальні складові становлення інституту Президента, проаналізував стратегію і тактику керівників держави, розкрив суть та особливості відносин Президента Л. Кравчука з Головами Кабінету Міністрів України та Верховною Радою України на початку 1990-х рр. Ще однією важливою роботою В. Литвина, у якій значну увагу приділено становленню інституту Президента України, є "Україна: політика, політики, влада. На тлі політичного портрета Л. Кравчука" [12]. Це дослідження політичної біографії та діяльності Президента України Л. Кравчука. Автор надає інформацію про політичну кар'єру Л. Кравчука і до президентських виборів 1994 р. Книга є цінною також і тим, що містить багато раніше невідомих архівних джерел, а також особисті спостереження і судження автора.